

За крок від Бабиного Яру: східноєвропейські караїми і нацистська расова політика

У статті розглянуто характерні особливості расової політики III Райху щодо східноєвропейських караїмів в країнах Західної Європи та на окупованих територіях СРСР. Досліджено аргументацію, яку лідери караїмських громад використовували у своїй комунікації з нацистською владою. Особлива увага приділена питанню порятунку громад Східної Європи в перші тижні нацистської окупації. Зроблено наголос на різниці в становищі громад караїмської еміграції, караїмів колишньої II-ї Речі Посполитої, та територій Радянського Союзу. В статті вперше публікується документ часів Голокосту з історії караїмської громади Києва.

Ключові слова: Нацисти, Бабин Яр, Голокост, караїми

Maksym Martyn

A step away from Babyn Yar. Eastern European Karaites and Nazi racial politics

Small community of Eastern European (Crimean) Karaites, scattered in the 20th century across all countries of Europe, theoretically was too small to be an serious issue in world politics. It is despite of the fact, that discussion over their linguistic, history, and even genetic features creates a small library. After the Civil War in the Russian Empire, about 15 % of Karaite population of former Empire had to leave the country. This is the reason why in the 1930s Karaites found them in the center of discussion concerned to Nazi racial politics in Germany, and, later, in the occupied countries of Western, Central, and Eastern Europe. This discussion was not concerned to the Karaite origin and their racial status only, but also to Nazi political plans towards Turks in Soviet Union and, in general, intensions to built new “Lebensraum im Osten”. The characteristic features of the racial policy of the Third Reich towards the Eastern European Karaites in the countries of Western, Central Europe and the occupied territories of the USSR are considered. The arguments used by the Karaites in their communication with the Nazi authorities by the Karaite intellectuals and leaders of the Karaite communities are studied. Special attention is paid to the issue of saving the communities of Eastern Europe in the first weeks of the Nazi occupation. Emphasis is placed on the differences in the situation of the Karaite emigration communities, the Karaites of the former Second Polish Republic, and the “old” territories of the Soviet Union. For the first time a document concerned to the history of the Karaite community in Kyiv dates back to the period of Nazi occupation are published.

Keywords: the Nazis, Babyn Yar, Holocaust, Karaites

Кримські (східноєвропейські) караїми визнані на державному рівні одним з корінних народів України. Попри те, у вітчизняній історіографії критично бракує текстів, присвячених історії цього крихітного етносу. Одним з феноменів історії караїмів є те, що ця група, яка традиційно сповідує караїмську (не талмудичну)

версію юдаїзму, уникнула знищення нацистами під час Другої світової війни. Метою статті є розкрити особливості нацистської расової політики щодо громад кримських караїмів у роки Другої світової війни.

Особливий кейс кримських караїмів, які уникнули знищення нацистами в роки Другої світової війни зацікавив ще Філіпа Фрідмана – “патріарха” дослідження Голокосту [8]. Вивчення історії порятунку караїмської громади Криму започаткував Уоррен Грін, попри те, що в своїй роботі він оперує не завжди точними статистичними даними, цінність його дослідження у тому, що він перший запропонував розглянути караїмський порятунок в контексті загравання нацистів з тюркськими народами колишнього СРСР [9]. В цьому ж руслі працює сучасний дослідник проблеми Кирило Феферман [6; 7]. Історія боротьби караїмів-емігрантів за визнання владою Райху докладно викладена у праці німецької історикині Ханнелор Мюллер [12], цій же темі на підставі ново опублікованих документів присвячена стаття Маріоли Абвович [5]. Різним аспектам, пов’язаним з особливостями нацистської політики щодо караїмів Литви і Галича присвячені розділи відповідних праць М. Кізілова [10; 11]. Роботу Рафала Вітковського щодо згаданого питання супроводжує публікація чудової підбірки документів, пов’язаних з питанням особливого статусу караїмів і караїмізма в міжвоєнний період і час Другої світової війни [16]. У статті вперше опубліковано раніше невідомий документ-звернення групи київських караїмів до О. П. Оглобліна [1].

Прихід до влади нацистів у Німеччині та прийняття ними 15 вересня 1935 р. т. зв. Нюрнберзьких законів, поставили перед серйозним викликом караїмську громаду країни, що склалася внаслідок поразки “білих” у Громадянській війні. В листопаді 1920-го р., під час евакуації Російської армії генерала Врангеля з Криму, сотні караїмів опинилися серед хвилі цивільних біженців, що покинули територію колишньої Російської імперії. Це була не перша група караїмів, що покинула свою малу батьківщину. Відомо, що ще після хвилі революційного насильства, яка накрила Крим та загалом землі колишньої імперії зимою 1917–1918 рр., окремі караїми намагалися покинути півострів і виїхати в країни Європи, так само, як намагалися виїхати представники караїмської буржуазії та інтелігенції, що на початку XX ст. розселилися по великих містах імперії.

Східноєвропейські караїми, найчисельніша група яких на XIX ст. проживала у Криму, успішно реалізували можливості, що відкрилися перед ними в результаті анексії Кримського ханства Російською імперією [2, с. 226]. Завдяки успішній лобістській кампанії ряду своїх лідерів, караїми, які проживали на території Російської імперії, в основному в Криму, а також на Волині та в Литві, домоглися не тільки нерозповсюдження на них законодавчих обмежень, які стосувалися євреїв-талмудистів, але й ряду привілеїв. Остаточно повне зрівняння караїмів у правах з рештою населення імперії сталося 1863 р. В результаті на час революційних подій караїми були групою, що заможністю та рівнем освіченості переважала, в середньому, усіх сусідів. Так, за матеріалами перепису 1897 р. серед караїмів обох статей було 60 відсотків писемних [4, с. 33], що в двічі перевищувало середні цифри в європейській частині країни. Землевласники, торгівці, фабриканти, представники “вільних професій”, офіцери – серед караїмів було непропорційно багато (порівняно з сусідами) груп, яким загрожу-

вав червоний терор. Враховуючи навіть дещо демонстративну лояльність, яку лідери караїмської громади демонстрували до Великої війни стосовно династії Романових, не дивно, що встановлення більшовиками контролю над більшістю території колишньої імперії призвело до справжнього виходу караїмських еліт в еміграцію. Для частини емігрантів прихистком стала територія II Речі Посполитої, в складі якої опинився такий важливий історичний центр східноєвропейських караїмів як Вільнюс. Туди перебралися як місцеві уродженці, що втекли звідти як біженці в роки Першої світової війни, так і караїми з інших регіонів. Більшість караїмських емігрантів, однак, зробило вибір на користь країн, які були популярними і серед решти “білих”, в першу чергу Франції, також Чехословаччини, що розгорнула ряд програм допомоги біженцям з території колишньої Російської імперії. Меншою популярністю користувалася бідна Румунія, і, зі зрозумілих причин, Німеччина. Проте, саме невеликій громаді караїмів Німеччини першій довелося зіткнутися з необхідністю жити в умовах діючого расового законодавства, яке суттєво обмежувало у правах осіб єврейського походження.

Ще в липні 1934 р. Юлія Ковшанли, караїмська активістка з Берліну, звернулася листом до гахама караїмів II Речі Посполитої і відомого тюрколога С. Шапшала, який, проживаючи у Вільнюсі, зберігав за собою також титул таврійського і одеського гахама, залишаючись, таким чином, головним духовним авторитетом для караїмської еміграції. В листі Шапшала просили дати офіційне роз’яснення статусу караїмів як народу несемітського походження [5, с. 11]. Виходячи з широко відомих поглядів вченого, це мало б бути коротким викладом теорії тюркського походження східноєвропейських караїмів, адептом якої він був, підкріпленим статусом Шапшала як духовного лідера караїмів. Важко надавати проханням емігрантів винятково інструментального забарвлення, теорії щодо несемітського походження східноєвропейських караїмів були дійсно популярні серед освіченого прошарку караїмського суспільства, обговорювались в караїмській пресі Російської імперії та II Речі Посполитої. Зрештою, теорії про караїмів як нащадків літописних хозар прийшли з освічених кіл Російської імперії. На підставі переписки гахама з берлінською та іншими караїмськими громадами Європи передвоєнного і воєнного періоду польська дослідниця Маріола Абвович робить висновок щодо виняткової ролі гахама у порятунку більшості східноєвропейських караїмів від нацистських переслідувань в роки Другої світової війни, а також дуже сміливо називає “легендами, не підпертими жодними документами” історію про експертизу щодо походження караїмів, зроблену під час війни рядом єврейських істориків, зокрема відомим М. Балабаном, та інтервенцію муфтія мусульман Речі Посполитої Якуба Шинкевича до Гімmlера [5, с. 19]. Якщо історія про дзвінок останнього до Берліну у 1942 р. дійсно надто схожа на апокриф [13, с. 155], то роль М. Балабана, Іцхака Шиперна (історик, колишній депутат сейму), Зеліґа Калмановича (Вільнюс, директор Єврейського наукового інституту) досліджувалася, в тому числі, на підставі документів з архіву YIVO (Yidisher Visnshaftlekher Institut – Дослідницький інститут їдишу, Вільнюс) [8].

Рамковим документом, який визначав статус караїмів була відповідь на запит колишнього міського голови Євпатрії, лідера караїмів Франції Семена Дувана до Бюро МВС III Райху з расових питань, в якому, до речі, С. Шапшал та його праці взагалі

не згадані [16, с. 163]. В тексті наукового обґрунтування, підготовленого німецьким тюркологом Герардом фон Менге, також не згадуються роботи Шапшала, але присутні посилання на працю російського сходознавця-емігранта О. Башмакова “П’ятдесят століть етнічної еволюції навколо Чорного моря” (Cinquante siècles d’évolution ethnique autour de la Mer Noire), законодавство Російської імперії, згідно з яким караїми мали певні привілеї, старі дослідження караїмського історика-любителя А. Фірковича тощо [12, с. 92–95]. Фон Менге, виклавши ряд відомих теорій походження караїмів, не дав остаточної відповіді на питання про їхню расову належність, що було б неминучим, якщо би він спирався на дані Шапшала. 22 грудня 1938 р. голова Бюро Крістіан Ульріх фон Ульменштейн дав офіційну відповідь Дувану: караїми не єврейська релігійна громада, але расова класифікація кожного караїма має проводитися окремо, індивідуально, а не в цілому як народу.

Рішення, як ми бачимо, неоднозначне. З одного боку, караїмські об’єднання, які в кінці 1930-х рр. виникали в різних країнах Європи у формі релігійних спілок [5, с. 14–16] не вважалися єврейськими громадами. З іншого, окремі караїми постійно стикалися з необхідністю підтвердити свій неєврейський (тюркський) статус. Про це свідчать численні посвідчення –метрики, які видавалися канцелярією гахама та окремими караїмськими газанами, і призначалися, в першу чергу, для емігрантів, що втратили доступ до метричних книг [5, с. 16–18]. Крім того, хоча в літературі зустрічається твердження про те, що рішення МВС було “дійсним” для всіх окупованих територій [9, с. 171], хоча воно, очевидно, не завжди “працювало” на окупованих територіях колишнього СРСР, і остаточним аж ніяк не було. Автор цього твердження У. Грін сам пише про вагання генерал-майора (так в тексті, насправді це звання він дістав лише в липні 1942 р.) Отто Олендорфа, командира Айнзацгрупи “D”, який був відповідальним за “остаточне рішення” у Криму, і надсилав спеціальний запит в Берлін не тільки щодо кримчаків, кримських тюркомовних талмудистів, але й щодо караїмів. З сумнівами щодо долі конкретних караїмських громад Східної Європи пов’язаний і запит С. Шапшала до А. Розенберга, голови Міністерства східних окупованих територій від 22 листопада 1941 р., та звіт групи німецьких дослідників Райхскомісаріату із зміцнення німецької народності від 15 грудня 1941 р. Останній прирікав на смерть кримчаків, яких визначав як євреїв, але караїми визначалися як неєврейська група, у т. ч. і через своє виняткове становище в Російській імперії. Зрештою, Олендорфу прийшла відповідь з Берліна: караїми не мають нічого, крім релігії, спільного з євреями [9, с. 172]. В подібній ситуації восени 1941 р. караїмів Риги від гетто врятувало лише енергійне втручання С. Шапшала [11, с. 177].

Навіть ця відповідь, яка означала порятунок для кримських караїмів і загибель для більшості кримчаків, не значила того, що у питанні расового статусу караїмів поставлено крапку. Відбувалися згадані консультації з М. Балабаном і його колегами з Вільнюса і Львова, вивчалися аргументи, що їх в 1941–1943 рр. надавав С. Шапшал, в Литву прибула ціла експедиція для дослідження антропології місцевих караїмів і визначення їх расової приналежності [14; 15]. Були проведені консультації з італійськими науковцями щодо роботи антрополога Корадо Джині, який здійснював

подібні дослідження в Галичі у 1936 р. [16, с. 196–198]. Здається, в останнє питання расового статусу караїмів піднімалося у 1944 р., коли караїм Михайло Ковшанли, який служив чиновником у Східному міністерстві, визначав у своїй доповідній записці, що ашкенази і кримчаки расово є євреями, тоді як караїми і кавказькі тати – ні [9, с. 174]. Отже, расова політика німецької окупаційної влади щодо статусу громад східноєвропейських караїмів не відрізнялася послідовністю.

Зазначимо, що якщо на колишніх територіях II Речі Посполитої окупованих СРСР у 1939 р., де караїми мали збережені релігійні і громадські структури, караїмам, апелюючи до рішень 1938 р., вдавалося переконати окупаційну адміністрацію у своєму особливому статусі, то на “старих” територіях СРСР, за відсутності авторитетного представництва, та в умовах, коли окупаційна адміністрація могла не знати про караїмів нічого, врятуватися від знищення разом з єврейськими громадами було значно важче, якщо взагалі можливо. Таким чином, обставини порятунку караїмських громад материкової України викликають особливе зацікавлення в контексті історії Голокосту.

Одною з громад, яка постраждала нарівні з рештою навколишнього населення, але принаймні unikнула повного винищення, була караїмська громада Києва. Цікаво, що саме вона вважалася в масовій свідомості знищеною нацистами в жовтні 1941 р., завдяки сцені з роману “Бабин Яр” А. Кузнецова, де натовп караїмів йшов до Яру у фантастичних одягах і з поминанням імені Ісуса (!). Світло на обставини порятунку київських караїмів проливає документ з Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Це перекладена на російську мову копія звернення представників караїмської громади Києва до голови міської управи, професора Оглобліна, оригінал якого, датований 15 жовтня 1941 р., був знайдений в архіві управи. Копію листа разом із супровідним листом наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного було надіслано на адресу Л. Берії [1]. В зверненні постулювалося наступне:

- Караїми є народом тюркського походження.
- Караїмизм є окремою релігією, що не має стосунку до юдаїзму.
- Караїми мали окремий привілейований статус за законодавством Російської імперії.
- Історична наука визнає за караїмами окреме несврейське походження.
- Караїми не є прибічниками комунізму, серед них нема комісарів.
- Караїмська громада Києва налічувала 150 осіб, її члени знають один одного, і в силу цього вона не стане сховком для євреїв, які можуть себе видавати за караїмів.

Підсумовуючи вищесказане, караїми просять адміністрацію захистити їх від “незаслужених образ” (очевидно, мається на увазі прирівнювання до євреїв) через надання роз’яснення в пресі та “уповноваженим особам”. Документ підписаний 6-ма невідомими особами (в російському машинописному перекладі сказано, що підписи “нерозбірливі”) та українським істориком-краєзнавцем Ф. Сенгалевицем, який “склав історичний нарис”. На документі стоїть віза Оглобліна з пропозицією до відділу преси і пропаганди інформувати населення, можливо через статтю в пресі. Ніякої публікації в київській українській пресі (газетах “Українські вісті”, “Останні вісті” та журналі “Літаври”), так і не відбулося, можливо через від-

ставку Оглобліна з посади, а можливо, через вбивство Сенгалевича нацистами в Бабиному Яру того ж місяця. Треба сказати, що Оглоблін, як професійний історик, не міг не розуміти дискусійності деяких аргументів документа, зокрема теорії про тюркське походження караїмів чи тези про самостійність караїмізму, однак волів покрити душею, але допомогти врятувати караїмів від небезпеки.

Аргументація звернення дивує. Перші три пункти фігурують у багатьох караїмських документах, зокрема у згаданий вище переписці С. Шапшала і Ю. Ковшанли, С. Шапшала і громади Праги. Четвертий пункт, з посиланням, у т. ч. на авторитет А. Кримського, слід віднести на рахунок Ф. Сенгалевича, п'ятий є унікальним і більше в якості аргументації автору не траплявся. Останній пункт може викликати негативні емоції щодо авторів листа, однак його можна списати на атмосферу жаху, яка панувала в місті через два тижні після початку масових розстрілів. Крім того, ми знаємо про випадки, коли караїми насправді в різний спосіб рятували своїх єврейських сусідів. Найбільше кидається в очі аргумент, якого у зверненні нема, а саме: посилання на згаданий вище документ МЗС III Райху від грудня 1938 р. Складається враження, що про його існування караїмам Києва просто невідомо. Тобто, караїми СРСР за відсутності в радянський період організованих релігійних громад, не контактували з громадами Галича, Луцька, чи релігійним центром у Вільнюсі, де про документ знали.

Можна погодитися з тим, що незважаючи на існування документа 1938 р. караїми громад, що опинилися в зоні окупації III Райху не почувалися в безпеці – зокрема і через необхідність документально підтверджувати відсутність єврейських предків. При цьому караїми “старих” територій колишнього СРСР опинилися у відчутно гіршому становищі, як через ліквідовані в радянський час громадські структури, так і через особливості проведення геноцидної політики окупаційною владою. При цьому побоювання караїмських громад викликали не тільки німецька окупаційна влада, а настрої населення та адміністрації (поліції), які не завжди розрізняли караїмів від євреїв. Зрештою, у згаданому вище пасажі з книги Кузнецова караїмів названо “семітською сектою”. Нові обставини змушують караїмів організовуватися і в якийсь спосіб комунікувати як з німецькою владою, так і з оточенням. Відомим прикладом такої комунікації може служити робота кримського історика О. Полканова, яку він почав на прохання караїмської громади у грудні 1941 р. (за іншими даними на вимогу професора віденського університету і функціонера СС Альфреда Карасека), і яка обстоювала їхнє тюркське походження [3, с. 119; 10, с. 300]. Тепер ми знаємо, що ця робота або не зіграла ніякої, або зіграла дуже малу роль у рішеннях німецької адміністрації щодо долі караїмів, оскільки принципові рішення щодо їх статусу були прийняті до того, як вона побачила світ. Так само і лист-звернення караїмів Києва не вплинув – і не міг вплинути – на долю їхньої громади, оскільки його адресат не мав стосунку до рішень щодо расової політики німецької адміністрації. Він був лише спробою публічної реакції загроженої меншини.

[illegible]

18 20
2.-

блем которых жаловался Крым, — разговаривает на турецко-татарском языке крымского оттока.

Внутренний быт крымских князей, таинственный быт для всех восточных народов, которые выносили южную часть России и ограничивались некоторою суровостью религиозных законов, а именно: категорическое запрещение брака и распирения: дома крымских князей отличалось от других народов.

Со времени присоединения Крыма к великой Российской империи, крымцы в отношении от неаоторых народов, которые пользовались ограниченными правами и в отношении от законов, которые не имели никаких прав, — пользовались широкими правами и привилегиями, которые на протяжении всей истории империи России оставались за ними наравне с православленными народами России.

Многие из крымских князей принадлежали к высшим сословиям, офицерам, генералам и занимали целый ряд важных должностей в государстве.

Более подробные сведения по истории крымских князей, в трудах многих европейских ученых, в частности немецких ученых и путешественников Шайнберга, Готтала /XIX в./, Шандера Антона Лидера и многих других /XIX в./, а также таких украинских ученых востоковедов — академика Крымского и др.

Политическое лицо крымских князей сильно расширялось в то время, что мы знаем из них за протяжении 120-х лет не был командиром или командиром, а перед наступлением немцев войск в Киев никто из крымских князей не эвакуировался из Крыма.

19 24
3.-

Некоторые люди, желая скрыть свое происхождение и податься западным эмигрантам с другими восточными национальностями, выдают себя за представителей таковых и в частности за киргизов. Многие из этих людей имеют паспорта с вымышленными указаниями национальности, а поэтому мы, киргизы города Кирова, включенные в хорошо знаком друг друга, можем легко раскрыть таких лже-киргизов.

В связи с этим, от имени киргизского населения г. Кирова, просим Вас принять меры к обеспечению киргизов от нежелательных оскорблений, раз'ясняя об этом в просе и для указания соответствующим административным органам власти.

Вам следует иметь ввиду, что киргизы не являются подданными, но и не иностранцами - гражданами:

"Киргизы - народ, который киргизам, и киргизам киргизов в частности, составляет при всем участии."

С уважением,
15/Х-1944гг.

В е р н о:

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА ЦЕНТРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
РЕЗЕРВА И ОБЩАЯ РАБОТА СТРОИТЕЛЬСТВА И С С Р

/ И. А. КАРЕН /

/ И. А. О. Р., ф. "МН", кб. 3334 /

17 декабря 1944г.

В е р н о: НАЧАЛЬНИК СЕКРЕТАРИАТА ИЛИ ПОД
КАНАЛ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

/ И. А. КАРЕН /

Галузовий державний архів СБУ, м. Київ.
Ф. 16. Оп. 37. Спр. 0547. Арк. 16–19

Отделу Печати и
Пропаганды

Нужно в какой-то форме сообщить населению /очевидно в форме статьи или заметки/. Прошу дать свои предложения.

ОГЛОБЛИН

15/X-1941г.

КОПИЯ

Перевод с украинского

ГОСПОДИНУ ГОЛОВЕ КИЕВСКОЙ ГОРОДСКОЙ УПРАВЫ

ПРОФЕССОРУ ОГЛОБЛИНУ.

От группы караимов, проживающих
в гор. Киеве

ЗАЯВЛЕНИЕ

Среди многих народов, населявших бывшую Российскую империю, была такая небольшая народность – караимы, в количестве около 10.000 чел.

В настоящее время в Киеве насчитывается около 150 человек /мужчины, женщины и дети/.

Караимов, как народ тюркского происхождения, наравне с другими восточными национальностями, а именно: армянами, ассирийцами, и другими, иногда смешивают по внешнему виду с жидами, незаслуженно оскорбляют пока не выяснят их настоящей национальности.

Караимы, как отдельная самостоятельная народность, и в религиозном отношении, совсем самостоятельной караимской веры с отдельным храмом божьим “Кенаса”, и с отдельным кладбищем, природная база которых является Крым, – разговаривают на тюркско-татарском языке крымского оттенка.

Внутренний быт караимов является типичным бытом для всех восточных народов, которые населяли южную часть России, и ограничивались некоторою суровостью религиозных законов, а именно: категорическое запрещение браков и расширение лона караимства за счёт других народов.

Со времени присоединения Крыма к бывшей Российской империи, караимы, в отличие от некоторых народов, которые пользовались ограниченными правами, и в отличии от жидов, которые не имели никаких прав, – пользовались широкими правами и привилегиями, которые на протяжении всей истории царской России оставались за ними наравне с православными народами России.

Более подробные сведения по истории караимов имеются в трудах многих европейских учёных, в частности немецких учёных и путешественников Шильбергера

Иогана /XIV в./, Шлёцер Август Людвиг известный историк /род. в 1735 г./, а также наших украинских учёных востоковедов – академика Крымского и др.

Политическое лицо караимов легко раскрывается и тем фактом, что ни один из них на протяжении 23-х лет не был коммунистом или комиссаром, а перед вступлением немецких войск в Киев никто из них не эвакуировался из Киева.

Некоторые жида, желая скрыть своё происхождение, и пользуясь внешним сходством с другими восточными национальностями, выдают себя за представителей таковых, и в частности за караимов, могут предъявлять таким образом паспорта с неправильным указанием национальности, а поэтому мы, караимы города Киева, мало-численны и хорошо знаем друг друга, можем легко раскрыть таких лже-караимов.

В связи с нижеуказанным, от имени караимского населения г. Киева, просим Вас принять меры к обеспечению караимов от незаслуженных оскорблений, разъяснив об этом в прессе, и дав указания соответствующим административным органам власти.

Ниже следуют шесть неразборчиво написанных подписей, вслед за которыми – приписка:

“Краткий очерк истории караимов, и киевских караимов в частности, составлен при моём участии.

Фёдор Сенгалеви́ч”.

15.X-1941 г.

Верно:

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА ЦЕНТРАЛЬНОГО ГОСАРХИВА ОКТЯБРЬСКОЙ
РЕВОЛЮЦИИ И СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА УССР

/Л. КАРЕВА/

/Ц.А.О.Р., ф. “АПД”, ИНВ. №2384/.

17 декабря 1943 г.

Верно: НАЧАЛЬНИК СЕКРЕТАРИАТА НКВД УССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

/БЕЛОЗЁРОВ/

1. Галузевий державний архів СБУ, м. Київ. Ф. 16. Оп. 37. Спр. 0547. Арк. 16–19.
2. Еврей-караимы. *Журнал министерства внутренних дел*. Санкт-Петербург, 1843. Ч. 1. С. 263–284.
3. Кропотов В. С. Военные традиции крымских караимов. Симферополь: Доля, 2004. 148 с.
4. Синани В. К статистике караимов (по переписи 1897 г.). *Караимская жизнь*. Москва, 1911. № 1. С. 30–37.
5. Abkowicz M. Działalność organizacyjna Karaimów z pierwszej fali emigracji rosyjskiej w przededniu II wojny światowej na podstawie korespondencji z hachanem Serają Szapszałem. *Almanach Karaimski*. 2014. Vol. 3. S. 7–24.
6. Feferman K. Nazi Germany and the Karaites in 1938–1944: between racial theory and Realpolitik'. *Nationalities Papers*. 2011. Vol. 39. Is. 2. P. 277–294.
7. Feferman K. The Fate of the Karaites in the Crimea during the Holocaust. *Eastern European Karaites in the Last Generations* / Edited by Dan D.Y. Shapira and Daniel J. Lasker, with the assistance of Golda Akhiezer and Mikhail Kizilov. Jerusalem, 2011. P. 171–191.
8. Friedman P. The Karaites Under Nazi Rule. *On the Track of Tyranny* / Edited by Max Beloff. London: Wiener Library, 1960. P. 97–123.
9. Green W. The Fate of the Crimean Jewish Communities: Ashkenazim, Krimchaks and Karaites. *Jewish Social Studies*. Spring, 1984. Vol. 46, No. 2. P. 169–176.
10. Kizilov M. The Karaites of Galicia: An Ethnoreligious Minority Among the Ashkenazim, the Turks, and the Slavs, 1772–1945. *Studia Judaeslavica*. Leiden/Boston: Brill, 2009. Vol. 1. XVIII+462 p.
11. Kizilov M. The Sons of Scripture: The Karaites in Poland and Lithuania in the Twentieth Century. Berlin; Warsaw: De Gruyter Open, 2015. 527 p.
12. Müller-Sommetfeld H. Gunst und Tragik einer Privilegierung-Karäer im Osten Europas im 20. Jahrhundert *Judaica*. 2011. Vol. 67. Is. 1. P. 48–96.
13. Selim Chazbijewicz Przyczynek do relacji tatarsko-karaïmskich w okresie międzywojennym i późniejszym. Hachan Hadży Seraja Szapszał i mufti dr Jakub Szynekiewicz. *Almanach Karaimski*. 2014. Vol. 3. S. 151–156.
14. Steiniger F. Bilder von Karaïmen und Tataren in Ostlande. *Natur und Volk*. Berlin: Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft, 1944. № 74 (1–2). S. 39–48.
15. Steiniger F. Bilder von Karaïmen und Tataren in Ostlande. *Natur und Volk*. Berlin: Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft, 1944. № 74 (3–4). S. 78–83.
16. Witkowski R. Los Karaïmów podczas II wojny światowej. Kilka uwag historyka. *Almanach Karaimski*. 2014. Vol. 3. S. 159–214.

References

1. (1843). Evrey-karaymu. Zhurnal mynysterstva vnutrennykh del [Karaites Jews], Sankt-Peterburh, (1), 263–284 (in Rus.).
2. Kropotov, V. S. (2004). Voennye traditsyy krymskykh karaymov [Military traditions of the Crimean Karaites], Symferopol: Dolia, 148 (in Rus.).
3. Synany, V. (1911). K statystyke karaymov (po perepysy 1897 h.) [To the statistics of the Karaites (according to the 1897 census)], *Karaymskaia zhyzn*, Moskva, (1), 30–37 (in Rus.).

4. Abkowicz, M. (2014). Działalność organizacyjna Karaimów z pierwszej fali emigracji rosyjskiej w przededniu II wojny światowej na podstawie korespondencji z hachanem Serają Szapszałem [Organizational activity of the Karaites from the first wave of Russian emigration on the eve of the Second World War, based on correspondence with the hachan Seraya Shapshal], *Almanach Karaimski*, (3), 7–24 (in Pol.).
5. Feferman, K. (2011). Nazi Germany and the Karaites in 1938–1944: between racial theory and Realpolitik’, *Nationalities Papers*, (39, 2), 277–294 (in Eng.).
6. Feferman, K. (2011). The Fate of the Karaites in the Crimea during the Holocaust, *Eastern European Karaites in the Last Generations*, Edited by Dan D. Y. Shapira and Daniel J. Lasker, with the assistance of Golda Akhiezer and Mikhail Kizilov, Jerusalem, 171–191 (in Eng.).
7. Friedman, P. (1960). The Karaites Under Nazi Rule, *On the Track of Tyranny*, Edited by Max Beloff, London: Wiener Library, 97–123 (in Eng.).
8. Green, W. (1984). The Fate of the Crimean Jewish Communities: Ashkenazim, Krimchaks and Karaites, *Jewish Social Studies*, (46, 2), 169–176 (in Eng.).
9. Kizilov, M. (2009). The Karaites of Galicia: An Ethnoreligious Minority Among the Ashkenazim, the Turks, and the Slavs, 1772–1945, *Studia Judaeoslavica*, Leiden/Boston: Brill, (1), XVIII+462 (in Eng.).
10. Kizilov, M. (2015). The Sons of Scripture: The Karaites in Poland and Lithuania in the Twentieth Century, Berlin; Warsaw: De Gruyter Open, 527 (in Eng.).
11. Müller-Sommetfeld, Hannelore (2011). Gunst und Tragik einer Privilegierung -Karäer im Osten Europas im 20. Jahrhundert *Judaica*, (67, 1), 48–96 (in Eng.).
12. Selim Ch. przyczynek do relacji tatarsko-karaimskich w okresie międzywojennym i późniejszym. Hachan Hadży Seraja Szapszał i mufti dr Jakub Szynekiewicz [A contribution to the Tatar-Karaite relations in the interwar period and later. Hachan Hadży Seraya Shapshal and mufti Dr. Jakub Szynekiewicz], *Almanach Karaimski*, 2014, (3), 151–156 (in Pol.).
13. Steiniger, F. (1944). Bilder von Karaimen und Tataren in Ostlande, *Natur und Volk*, Berlin: Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft, (74 (1–2), 39–48 (in Ger.).
14. Steiniger, F. (1944). Bilder von Karaimen und Tataren in Ostlande, *Natur und Volk*, Berlin: Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft, (74 (3–4), 78–83 (in Ger.).
15. Witkowski, R. (2014). Los Karaimów podczas II wojny światowej. Kilka uwag historyka [The fate of the Karaites during the Second World War. A few remarks from the historian], *Almanach Karaimski*, (3), 159–214 (in Pol.).